

CEMİL MERİÇ'İN AYNASINDA SAHTE ENTELEKTÜEL

ÖZET

Metin, Cemil Meriç'in "aydın", "münevver" ve "entelektüel" kavramları üzerinden Türkiye'nin düşünce krizini tartışır. Meriç'e göre mesele yalnızca okumuş insan meselesi değildir; asıl sorun, bilginin ahlâkî bir sorumluluğa dönüşüp dönüşmemesidir. "Aydın", modernleşme sürecinde çoğu zaman kendi halkına yabancılaşmış, Batı'dan aldığı kavramlarla kendi toplumunu küçümseyen, tercüme edilmiş bir kibir tipine dönüşür. "Münevver" ise hafıza, irfan, edep, mesuliyet ve vicdan taşıyan insandır. O, geçmişe körü körüne bağlanmaz; Batı'ya da teslim olmaz. Doğu ile Batı'yı kendi idrak süzgecinden geçirir. Meriç'in eleştirdiği aydın tipi, halkı anlamadan düzeltmeye kalkar; dili, tarihi ve geleneği küçümser; ideolojik kampların hazır reçetelerine sığınır. Buna karşı sahici entelektüel, hakikatin konfor bozan yükünü taşır, kendi mahallesinin yalanına da karşı çıkabilir. Metin, bugünün ekran aydınına da sert bir eleştiri yöneltir: görünürlük, takipçi, slogan ve hızlı kanaat üretimi düşüncenin yerini almıştır. Cemil Meriç'in mirası, daha çok konuşan değil, daha derin gören; daha çok parlayan değil, karanlıkla boğuşan insan çağrısıdır. Sonuçta metnin ana hükmü şudur: Entelektüel olmak, aydın pozu vermek değil; münevver kalabilmek, yani bilginin hesabını vicdanla verebilmektir.

1

1. Kelimelerin Kavgası: Aydın, Münevver, Entelektüel

Bir kelime bazen bir çağın vesikalık fotoğrafıdır. Yüzü küçüktür ama arkasında koca bir medeniyet yorgunluğu durur. "Aydın", "münevver", "entelektüel" kelimeleri de böyledir. Sözlükte yan yana dururlar; fakat Cemil Meriç'in zihninde birbirleriyle kavga ederler. Çünkü Meriç için kelime masum değildir. Her kelimenin arkasında bir tarih, bir sınıf, bir yenilgi, bir kibir, bir özlem ve bazen de iyi gizlenmiş bir ihanet vardır. Bu yüzden "aydın" dediğimizde yalnızca okumuş bir insanı değil, bir zihniyet biçimini çağırırız. "Münevver" dediğimizde yalnızca eski bir kelimeyi değil, kaybedilmiş bir ahlâkî sorumluluğu hatırlarız. "Entelektüel" dediğimizde ise Batı'nın akıl, eleştiri ve kamusal tavır üzerinden kurduğu bir insan tipini konuşuruz.

Cemil Meriç'in bütün derdi burada başlar: Türkiye'de düşünen insan kendi kelimesini kaybetmiştir. Kendi kelimesini kaybeden, çoğu zaman kendi yüzünü de kaybeder. Münevver kelimesi Osmanlı-Türk dünyasının içinden gelir; içinde "nur" vardır, fakat bu nur ucuz bir ışık değildir. Reklam tabelası gibi parlamaz. İnsanın içine doğru iner. Münevver, kendini bilgiyle cilalayan adam değildir; bilgiyi ahlâkî bir yük hâline getiren insandır. Onun ışığı başkasının gözünü kamaştırmak için değil, karanlıkta yol bulmak içindir. Bu yüzden münevverlikte sadece okuma yoktur; terbiye, irfan, mesuliyet, hafıza ve edep vardır. Meriç'in sevdiği damar burasıdır. Çünkü onun dünyasında bilgi, insanı inceltmiyorsa güdülden başka bir şey değildir.

"Aydın" kelimesi ise modernleşme maceramızın sorunlu çocuğudur. Elbette her aydın kötü değildir; mesele kelimenin kendisinden çok, Türkiye'de bu kelimeye yüklenen tavidir. Cumhuriyet modernleşmesiyle birlikte "aydın", toplumu dönüştürme iddiası taşıyan bir figüre dönüşür. Fakat bu figür çoğu zaman halka bakarken merhametle değil, yukarıdan bir pedagog edasıyla bakar. Halk onun için bazen ham madde, bazen geri kalmış kalabalık, bazen de düzeltilmesi gereken arzalı bir kütledir. Cemil Meriç'in öfkesi tam da bu noktada keskinleşir. Çünkü kendi halkını tanımayan, onun dilini küçümseyen, hafızasını karanlık sayan, inançlarını

yalnızca cehalet hanesine yazan bir okumuş tipinden sahici bir düşünür çıkmaz. Çıkarsa olsa olsa diplomalı bir yabancı çıkar.

Meriç'in "aydın" eleştirisi basit bir nostalji değildir. O, eskiyi kutsayıp yeniye lanetleyen bir kahvehane muhafazakârı gibi konuşmaz. Onun itirazı daha derindir. Batı'yı okumayan, dünyayı bilmeyen, felsefeden, sosyolojiden, tarihten habersiz bir yerli kapalılık da Meriç'e göre sefildir. Fakat Batı'yı okurken kendi ülkesini küçümsemek, tercüme kavramları kendi toplumunun başına cop gibi indirmek, Batılılaşmayı düşünmek sanmak, işte bu zihin sakatlığıdır. Meriç, Doğu ile Batı arasında kör bir seçim yapılmasına karşıdır. Ona göre mesele Doğucu ya da Batıcı olmak değil, insanlığın büyük düşünce mirasını kendi idrak süzgecinden geçirebilmektir. Hazır reçetelerden nefret eder; çünkü hazır reçete çoğu zaman düşüncenin kefenidir.

"Entelektüel" kelimesi burada üçüncü bir kapı açar. Batı'daki anlamıyla entelektüel, sadece uzman değildir. Sadece profesör, yazar, gazeteci, akademisyen, romancı da değildir. Entelektüel, düşüncesini kamusal bir sorumluluk hâline getiren kişidir. Rahatsız eder, soru sorar, iktidarların ve kalabalıkların konforunu bozar. Fakat Türkiye'de entelektüel kelimesi de çoğu zaman vitrin malzemesine dönüşmüştür. Biraz Fransızca koku, biraz salon cümlesi, biraz ideolojik poz, biraz yabancı isim serpiştirildi mi kişi kendini entelektüel zannedebilir. Meriç böyle tipleri affetmezdi. Çünkü onun ölçüsü gösteriş değil, çiledir. Fikir çilesi çekmemiş insanın fikir adamı rolüne soyunması, ona göre maskaralıktır.

Cemil Meriç'in kendi hayatı da bu kelimelerin kavgasına benzer. O, kütüphaneyi bir sığınak değil, savaş alanı yaptı. Körlüğü bile onda içe çekilmiş bir aydınlık hâline geldi. Gözleri dünyayı görmedi belki; fakat Türkiye'nin zihinsel arızalarını birçok "gören" insandan daha berrak gördü. Çünkü Meriç için görmek, gözle sınırlı bir faaliyet değildi. Görmek, kelimelerin arkasındaki esareti fark etmektir. Bir toplumun hangi kavramlarla düşündüğünü, hangi kelimelerle kendini aşağıladığını, hangi sloganlarla uyutulduğunu anlamaktır.

Bu yüzden "Cemil Meriç'e göre entelektüel aydın mıdır, münevver midir?" sorusu sıradan bir kavram tartışması değildir. Meriç'in cevabı muhtemelen şöyle olurdu: Entelektüel, kendi toplumuna yabancılaşmış bir aydın tipine indirgenirse yarım insandır; münevverlikten koparsa köksüzdür; irfandan mahrumsa kibirli bir malumat deposudur. Sahici entelektüel, münevver kalmayı bilen kişidir. Batı'yı okur ama Batı'nın memuru olmaz. Doğu'yu bilir ama Doğu'nun tembelliğine sığınmaz. Kendi halkını sever ama onun kusurlarını da saklamaz. Hafızayı taşır, fakat hafızanın içinde mumyalanmaz.

İşte Meriç'in aradığı insan tipi budur: kelimelerin mahkûmu değil, kelimelerin efendisi olan insan. Ne ithal aydın pozuna teslim olur ne de nostaljik bir loşlukta uyur. Kendi ülkesinin acısını, insanlığın büyük düşünce haritasına bağlayabilen kişidir o. Kitapla hayat, hafızayla eleştiri, irfanla isyan arasında yürür. Zor iştir bu. Çünkü münevver kalmak, sadece bilmek değil; bildiğinin hesabını vicdanına verebilmektir.

Filozof Kirpi: "Aydın ışığı göstermekle övünür; münevver, karanlığın hesabını kendi vicdanında tutar."

2. Cemil Meriç'in Aydın Eleştirisi: Kendi Halkına Yabancılaşan Zihin

Bir odada kitap çoksa orada mutlaka düşünce vardır sanılır. Oysa bazen kitap, zihnin süs eşyasına dönüşür; raf kalabalıklaşır, insan boşalır. Cemil Meriç'in en çok öfkelenildiği tip biraz da budur: okudukça derinleşmeyen, öğrendikçe kendi toprağından uzaklaşan, kavram çoğalttıkça vicdanı incelmeyen aydın tipi. Bu adamın elinde kitap vardır ama kulağında halkın sesi yoktur. Cümlesinde Batı'dan getirilmiş parlak kelimeler vardır ama annesinin, dedesinin, mahallesinin, çarşının, medresenin, tekkelerin, kırın, yoksulun, suskun insanın hafızası yoktur. Meriç için bu eksiklik sıradan bir kültür farkı değildir; zihinsel kopuştur.

Türkiye'de aydın meselesi biraz trajedi, biraz komedi, biraz da kara mizah kokar. Çünkü birçok aydın, aydınlatmaya talip olduğu toplumu önce karanlık ilan ederek işe başlar. Halkı anlamadan düzeltmeye kalkar. Onun inancını, dilini, korkusunu, sabrını, kederini, mizahını, geleneğini, fakirliğini, mahcubiyetini ve haysiyetini okumadan ona reçete yazar. Bu yüzden Cemil Meriç'in aydın eleştirisi acımasızdır. Ona göre kendi toplumuna yukarıdan bakan insan, ne kadar okumuş olursa olsun, düşünce adamı değil; tercüme edilmiş bir kibirdir. Elindeki kavram kendisine ait değildir, kullandığı öfke de çoğu zaman sahici değildir. Batı'dan devşirdiği sözlerle kendi ülkesini döver; sonra da buna ilerilik der. Eh, memlekette bazıları sopayı bile ithal edince daha kaliteli sanıyor.

Meriç'in meselesi Batı düşmanlığı değildir. Bunu özellikle ayırmak gerekir. O, Batı'yı bilmeyen bir yerlilik hamasetine yaslanmaz. Aksine Batı düşüncesini derinlemesine okur; Balzac'tan Saint-Simon'a, Marx'tan sosyoloji geleneğine kadar geniş bir dünyaya açılır. Fakat onun derdi şudur: Batı'yı okumak başka, Batı'nın taşra memuru olmak başkadır. Türkiye'deki kimi aydın tipi, Batı düşüncesini kendi toplumunu anlamak için bir imkân olarak kullanmak yerine, kendi toplumunu mahkûm etmek için bir mahkeme kürsüsüne çevirir. Bu tavır, düşünce değildir; ruhsal mandacılıktır. Zihin işgal edilmişse, insanın pasaportu yerli olsa ne değişir?

Aydın yabancılaşmasının en belirgin işareti dildir. Dil, yalnızca iletişim aracı değildir; bir milletin hafızasının evidir. Cemil Meriç'in kelimelerle bu kadar uğraşması boşuna değildir. Ona göre kelimeler kaybedilince düşünce de sakatlanır. "İrfan" gider, yerine kuru "kültür" gelir. "Münevver" gider, yerine "aydın" gelir. "Hikmet" çekilir, yerine gösterişli ama köksüz kavramlar dolar. Böylece insan yalnızca yeni kelimeler öğrenmiş olmaz; bazen eski duyarlıklarını da kaybeder. Dil değişimi elbette tarihin doğal bir parçasıdır; fakat dilin hafızayla bağı koparıldığında, kelimeler insanı beslemek yerine onu havada bırakır. Kökü kesilmiş kelime, parlak görünse de gölge vermez.

3

Meriç'in eleştirdiği aydın tipi, halkla arasına görünmez bir sınıf duvarı örer. Halkı sever gibi yapar ama onunla aynı sofraya oturmak istemez. Onun adına konuşur ama onun konuşmasına tahammül edemez. Halkı "kurtarılacak kitle" olarak görür; fakat o kitlenin neyi niçin yaşadığını anlamak için zahmete girmez. Bu tavır, aydınlanma iddiası taşısa da içinde derin bir tahakküm arzusu saklar. Çünkü anlamak sabır ister; küçümsemek kolaydır. Anlamak için eğilmek gerekir; küçümsemek için yalnızca çene yeterlidir. Meriç'in hırçınlığı buradan beslenir. O, kendi halkına tepeden bakan okumuşun aslında karanlığı büyüttüğünü düşünür.

Bu yabancılaşmanın bir başka biçimi de ideolojik ezberdir. Cemil Meriç, düşünceyi hazır kalıplara teslim eden zihne güvenmez. Sağcı ezber de solcu ezber de onun gözünde insanı körleştirebilir. Çünkü ezber, insanı düşünme zahmetinden kurtarır; fakat bu kurtuluş pahalıdır. İnsan kendi aklını kiraya verir. Bir sloganın içinde yaşamaya başlar. Artık dünyayı görmez, yalnızca kendi kampının gözlüğünden bakar. Meriç'in fikir dünyasında kamplar, çoğu zaman düşüncenin mezarlığıdır. Gerçek münevver, kamp nöbetçisi değildir; hakikatin huzursuz yolcusudur. Kendi mahallesinin yalanını da görebilmelidir. Hatta önce onu görmelidir. Çünkü insanın en zor imtihanı, karşı tarafın kötülüğünü teşhir etmek değil, kendi tarafının putlarını kırabilmektir.

Cemil Meriç'in aydın eleştirisinde derin bir ahlâk meselesi vardır. Bilgi, insanı sorumlu kılar. Okuyan insan, sadece daha çok bilen kişi değildir; daha çok hesap vermesi gereken kişidir. Çünkü bilmek, görmezden gelme lüksünü azaltır. Münevverin yükü buradadır. O, kendi toplumunun sefaletini romantize etmez; fakat onu aşığılamaz da. Halkın yanlışlarını saklamaz; ama halkı bir laboratuvar faresine de çevirmez. Kendi ülkesinin tarihini kutsal bir masal gibi anlatmaz; fakat onu sömürgeci bir küçümsemeyle de parçalamaz. Meriç'in istediği denge budur: eleştiriyi merhamet, hafızayla akıl, cesaretle edep, isyanla irfan arasında yürüyen zor bir denge.

Bugün bakınca Meriç'in eleştirdiği aydın tipinin hâlâ aramızda dolaştığını görürüz. Bir kısmı ekranda, bir kısmı kürsüde, bir kısmı sosyal medyada, bir kısmı akademik betonların içinde. Çok konuşuyorlar, az duyuyorlar. Her konuda hüküm veriyorlar, ama hiçbir konuda çile çekmiş gibi durmuyorlar. Memleket onlar için ya kurtarılması gereken zavallı bir coğrafya ya da aşağılanması gereken gecikmiş bir kalabalık. Oysa Cemil Meriç'in dünyasında entelektüel, kendi halkını sevmek zorunda değildir belki; ama onu anlamak zorundadır. Anlamadan verilen hüküm, fikir değil infazdır.

Meriç'in asıl dersi burada saklıdır: Aydın olmak, diplomanın, ideolojinin, yabancı dilin, tercüme kavramların arkasına saklanmak değildir. Aydın olmak, önce kendi körlüğünü teşhis etmektir. Münevver kalmak ise bu teşhisi vicdana dönüştürmektir. Kendi halkına yabancılaşmış bir zihin, dünyayı anlasa bile ülkesini ıskalar. Ülkesini ıskalamanın insanlığı da çoğu zaman kartondan olur.

Filozof Kirpi: "Kendi halkını küçümseyen aydın, ışık taşımaz; elinde yalnızca parlatılmış bir kibir feneri dolaştırır."

3. Münevver Kalmak: Hafıza, İrfan ve Mesuliyet

Münevver, eski bir kelimenin tozlu sandığından çıkarılmış nostaljik bir süs değildir. Cemil Meriç'in dünyasında münevver, bir insan tipidir; hatta biraz daha sert söylersek, bir ahlâk rejimidir. Işığı yalnızca zihninde taşımaz; omuzlarında, dilinde, vicdanında, susuşunda ve itirazında taşır. Bu yüzden münevverlik, diploma ile ölçülemez. Diploma insana meslek verir; münevverlik insana yük verir. Diploma kapı açar; münevverlik insanın içine hesap açar. Meriç'in aradığı insan, bu hesabı kapatmadan yaşayan insandır.

Bir masanın üzerinde eski kitaplar durur: divanlar, tarih metinleri, felsefe çevirileri, romanlar, sözlükler, not defterleri... Bu masa, Cemil Meriç için sıradan bir çalışma masası değildir. Orası bir medeniyet karakoludur. Çünkü münevver, hafızanın bekçisidir; fakat bu bekçilik mezarlık bekçiliği değildir. Ölüleri saymakla yetinmez, yaşayanların kulağına geçmişin uyarısını fısıldar. Gelenek onun için cam fanusa konulmuş bir hatıra değil, bugünü tartmak için kullanılan ağır bir terazidir. Münevver, geçmişe tapmaz; geçmişini sorgular, temizler, taşır, dönüştürür. Hafızasız yenilik olmaz. Hafızasını kaybeden toplumun modernliği de çoğu zaman makyajdan ibarettir.

Cemil Meriç'in "irfan" dediği şey burada devreye girer. İrfan, malumat değildir. Malumat, zihne yığılan bilgidir; irfan, insanı içeriden terbiye eden bilgidir. Malumat insanı şişirebilir; irfan insanı ağırlaştırır. Malumatla insan ukala olur; irfanla mahcup olur. Meriç, bilgiyle ahlâk arasındaki bağ kopunca ortaya çıkan kibirli aydın tipini sevmez. Çünkü bu tip çok bilir ama az anlar. Çok konuşur ama az duyar. Çok hüküm verir ama az utanır. İrfan ise insana önce kendi sınırını öğretir. Bilginin en güzel meyvesi biraz sükûnet, biraz dikkat, biraz da edeptir. Edep burada süslü bir nezaket değil; hakikat karşısında insanın haddini bilmesidir.

Münevver kalmak, insanın kendi toplumunun hafızasına sadakat göstermesi demektir; ama bu sadakat kör bağlılık değildir. Cemil Meriç'in asıl inceliği buradadır. O, Doğu'ya da Batı'ya da kolay teslim olmaz. Doğu'yu kutsal bir masal kutusuna kapatmaz; Batı'yı da tek hakikat sarayı ilan etmez. Münevver, iki dünyanın da hem ihtişamını hem sefaletini görebilen kişidir. Doğu'nun irfan damarını bilir, ama tembelliğini aklamaz. Batı'nın eleştirel aklını ciddiye alır, ama sömürgeci kibrine secde etmez. Böyle bir insan tipi kolay yetişmez. Çünkü her kamp, insanı kendisine tam sadakatle çağırır. Münevver ise hakikate sadakati, kamp sadakatinden üstün tutar.

Bu yüzden münevver, çağının yalnız adamıdır. Kalabalıklar slogan ister, münevver soru getirir. İktidarlar itaat ister, münevver vicdan getirir. Piyasalar görünürlük ister, münevver derinlik getirir. Cemaatler kolay cevap ister, münevver zor bir aynayı insanın yüzüne tutar. Cemil Meriç'in kendisi de böyle bir yalnızlığın insanıdır.

O, alkışın peşinden koşmaz; hatta alkış çoğu zaman onu kuşkulandırır. Çünkü hakikatle gerçekten uğraşan insan, kalabalığın ritmine hemen uyamaz. Bir yerde aksar, itiraz eder, durur, geri döner, kelimenin kökünü yoklar, cümlenin namusunu arar. Bugünün hız çağında bu tavır fazla ağır görünebilir. Ama düşünce biraz da ağırlık ister; her şey story hızında olursa geriye fikir değil, köpük kalır.

Münevverin en önemli vasıflarından biri mesuliyettir. O, bildiğini saklamaz; fakat bildiğini satılığa da çıkarmaz. Bilgiyi ikbal kapısına dönüştürmez. Makamın, şöhretin, ideolojik alkışın, medya görünürlüğünün önünde eğilirse artık münevver değil, fikir simsarına dönüşür. Cemil Meriç'in hırçın dili, biraz da bu simsar tipine duyduğu öfkeden beslenir. Çünkü düşünce pazara düşünce, hakikat de etiketi olan bir mala benzer. Bugün bu tehlike daha büyüktür. Ekranlar, paneller, sosyal medya, hızlı kanaat üretim bantları, insana sürekli konuşmasını emreder. Oysa münevver, her konuda hemen konuşan kişi değildir. Bazen susmayı, beklemeyi, okumayı, pişmeyi, yanılmayı ve yeniden düşünmeyi bilir. Düşüncenin mayası aceleyi sevmez.

Münevver kalmak, insanın kendi halkıyla bağıni koparmadan onu eleştirebilmesidir. Bu çok zor bir sanattır. Halk dalkavukluğu yapmak kolaydır; halkı aşağılamak da kolaydır. Zor olan, halkın içinde saklı haysiyeti görmek, ama onun zaafalarını da saklamamaktır. Münevver, kendi toplumunu ne putlaştırır ne de çöpe atar. Onun acısını duyar, kusurunu söyler, yarasını gösterir, ama bütün bunları cellat soğukluğuyla yapmaz. Cemil Meriç'in istediği düşünce adamı, merhametsiz bir teşrihçi değildir. Neşteri vardır ama vicdanı da vardır. Keser, fakat öldürmek için değil; iltihabı göstermek için keser.

Burada münevverlik ile entelektüellik birleşir. Entelektüel, eleştirel akli temsil eder; münevver, bu akla irfan ve mesuliyet katar. Sadece entelektüel olan kişi bazen soğuk bir zekâya dönüşebilir. Sadece gelenek içinde kalan kişi de kolayca muhafazakâr bir uyuşukluğa düşebilir. Cemil Meriç'in büyük arayışı, bu iki tehlikenin arasından geçen zor yoldur. Hem okuyacaksın hem yanacaksın. Hem bileceksin hem utanacaksın. Hem eleştireceksin hem seveceksin. Hem Batı'nın kütüphanesine gireceksin hem kendi annenin duasını, kendi sokağının sesini, kendi dilinin kırık aynasını unutmayacaksın.

Münevver kalmak, nihayetinde insanın kelimeye sadakatidir. Kelimeyi slogan yapmadan, vitrin malzemesine çevirmeden, ideolojik cop hâline getirmeden taşımaktır. Cemil Meriç'in bize bıraktığı en sert ders budur: Bir toplumun kurtuluşu çok bilenlerden değil, bildiğinin ahlâkî yükünü taşıyanlardan gelir. Çünkü karanlık sadece cehaletten doğmaz; bazen bilgili insanların vicdansızlığından da doğar.

Filozof Kirpi: "Münevver, karanlığa kızan adam değil; kendi ışığının hesabını da veren adamdır."

4. Entelektüel Cesaret: Hakikatin Konfor Bozan Tarafı

Cemil Meriç'in dünyasında fikir, insanı rahatlatan bir yastık değildir; insanın uykusunu kaçırın bir çividir. Hakikat, salonlarda elden ele gezdirilen zarif bir kristal kadeh gibi taşınmaz. Bazen paslı bir bıçaktır; insanın önce kendi derisini çizer. Bu yüzden Meriç için sahici entelektüel, düşünceyi meslek, kariyer, etiket, sınıfsal süs veya entelektüel poz olarak taşıyan kişi değildir. O, hakikatin yükünü omzuna alan, kalabalığın alkışına ve iktidarın lütfuna fazla yaklaşınca düşüncenin bozulacağını bilen insandır. Çünkü hakikatle uzun süre uğraşan kişi, eninde sonunda konforunu kaybeder.

Entelektüel cesaret, sadece iktidara karşı konuşmak değildir. Bu en görünür, hatta bazen en kolay tarafıdır. Asıl cesaret, insanın kendi mahallesinin yalanını da teşhir edebilmesidir. Kendi tarafının putlarına dokunamayan, karşı tarafın putlarını kırmakla düşünür olmaz. Cemil Meriç'in zihinsel haysiyeti burada belirginleşir. O, hazır kampların adamı değildir. Sağcıların ezberine de solcuların konforlu sloganlarına da mesafeli durur. Her ideolojik mahallede düşünceyi uyuşturan bir afyon bulur. Çünkü kamp aidiyeti insanı

korur, ama çoğu zaman körleştirir. İnsan bir kalabalığın içine sığındığında, yalnız düşünme zahmetinden kurtulur. Fakat bu kurtuluşun bedeli ağırdır: akıl, sloganın kiracısı olur.

Meriç'in entelektüel cesareti, kavramlara duyduğu kuşkuda da görülür. O, kelimelerin arkasındaki iktidarı sezer. Bir kelime masum görünür; fakat zamanla insanın zihnine pranga olabilir. "İlerleme", "çağdaşlık", "gericilik", "aydınlanma", "Doğu", "Batı", "sağ", "sol" gibi kelimeler, düşüncenin anahtarları olabileceği gibi, düşüncenin zindanları da olabilir. Cemil Meriç, kelimelerin bu ikili tabiatını bildiği için onların yüzünü kazır. Parlak kavramları hemen kabul etmez. Çünkü bazı kelimeler ışık diye gelir, sonra insanın gözünü bağlar. Entelektüel cesaret biraz da kelimeye itaatsizliktir. Herkesin kutsadığı kavramın önünde diz çökmek, herkesin lanetlediği kelimenin içine de bakabilmektir.

Burada Meriç'in körlüğü, yalnız biyografik bir trajedi olarak kalmaz; sembolik bir derinlik kazanır. Gözleri kapanırken zihni daha büyük bir görme biçimine yönelir. Kütüphane onun için yalnız kitapların dizildiği bir mekân değildir; insanlığın çelişkilerinin, ihtiraslarının, mağlubiyetlerinin, inançlarının ve isyanlarının toplandığı büyük bir mahkemedir. Meriç o mahkemede hem tanıktır hem sanık hem de yargıç. Bu yüzden yazarken dışarıyı değil, içeriği de yargılar. Kendi öfkesini, kendi kırgınlığını, kendi kelime iştahını, kendi medeniyet sancısını da masaya yatırır. Sahici düşünürün farkı budur: başkalarını teşhir ederken kendini temize çıkarmaz.

Entelektüel cesaretin bir başka boyutu da yalnızlığa tahammüldür. Hakikat işçiliği kalabalıkların eğlence alanı değildir. Cemil Meriç'in cümlelerinde çoğu zaman bir yalnız adamın sert soluğu duyulur. Bu yalnızlık, romantik bir mağduriyet gösterisi değildir; düşüncenin bedelidir. Çünkü herkesin memnun olduğu yerde ciddi fikir nadiren doğar. Fikir, rahatsızlığın çocuğudur. Bir şey insanın içine batmadan, bir kelime insanı gece yarısı uyandırmadan, bir mesele vicdanı kanatmadan büyük düşünce kurulmaz. Meriç'in metinlerindeki öfke de buradan gelir. O öfke, basit bir hırçınlık değildir; zihinsel ihanete, kavramsal tembelliğe, kültürel aşağılık kompleksine ve sahte aydınlanma pozlarına duyulan öfkedir.

Bugünün dünyasında entelektüel cesaret daha da zorlaştı. Çünkü artık fikir yalnızca yasakla değil, hızla da boğuluyor. Eskiden düşünceyi susturan sansürdü; şimdi çoğu zaman gürültü susturuyor. Herkes konuşuyor, herkes yorum yapıyor, herkes hüküm veriyor. Fakat bu konuşma bolluğunun içinde düşünce fakirleşiyor. Cemil Meriç bugün yaşasaydı, muhtemelen sosyal medya kanaatçilerini, ekran entelektüellerini, panel gezginlerini, slogan tüccarlarını, akademik jargonla gerçekliği boğanları aynı sertlikle yoklardı. Çünkü hız, düşüncenin düşmanıdır. Her şeye hemen cevap veren zihin, hiçbir şeyi yeterince düşünmemiş olabilir. Acele kanaat, çoğu zaman tembel aklın makyajıdır.

Sahici entelektüel, kalabalığın ritmine uymak zorunda değildir. O, bazen geride kalır; çünkü anlamak için yavaşlamak gerekir. Bazen susar; çünkü sözün namusu vardır. Bazen herkesin alkışladığı şeye itiraz eder; çünkü alkış her zaman hakikatin işareti değildir. Bazen kendi toplumunu savunur, bazen kendi toplumunu eleştirir. Fakat bunu yaparken ne aşağılık kompleksine teslim olur ne de hamasi körlüğe. Cemil Meriç'in ölçüsü budur: Düşünce adamı, ne Batı'nın tercüme memuru ne Doğu'nun tembellik bekçisi olmalıdır. Onun işi, insanlığın bütün mirasını kendi vicdanında yeniden tartmaktır.

Bu cesaret, ahlâkî bir cesarettir. Çünkü entelektüel, yalnız bilgi taşımaz; sorumluluk taşır. Bildiği hâlde susuyorsa, bilgisini kirletir. Bilmediği hâlde konuşuyorsa, dili kirletir. Alkış için yazıyorsa, kalemını kirletir. İktidar için eğiliyorsa, omurgasını kirletir. Cemil Meriç'in cümleleri bu yüzden hâlâ yıkıcıdır: bize bilginin namusunu hatırlatır. Entelektüel olmak, zekâyı sergilemek değil, zekânın ahlâkî yükünü taşımaktır. Münevver kalmak ise bu yükü kibirsiz, fakat korkusuz taşımaktır.

Hakikat konfor bozucudur; çünkü insanı alıştığı yalanlardan çıkarır. Toplumlar kendi yalanlarını sever. İdeolojiler kendi körlüklerini kutsar. Cemaatler kendi putlarına ahlâk elbisesi giydirir. Entelektüelin görevi bu

elbiseyi çekip almaktır. Kaba bir teşhir zevkiyle değil, ağır bir vicdan borcuyla. Cemil Meriç'in bize bıraktığı asıl miras da budur: düşünce, insanı kalabalığın içinde meşhur etmese bile kendi vicdanında diri tutmalıdır.

Filozof Kirpi: "Hakikati seven adamın sandalyesi rahat olmaz; çünkü her doğru söz, önce sahibinin altındaki konforu yakar."

5. Bugünün Aydını: Ekran Münevveri mi, Hakikat İşçisi mi?

Bugünün aydını artık çoğu zaman kütüphanede değil, ekranda yakalanıyor. Ceketinin yakasında fikir değil, görünürlük parlıyor. Elinde kitap olsa bile kapağı kameraya dönük; okuduğu için değil, görünsün diye. Cemil Meriç'in çağında aydın problemi daha çok dergi, gazete, üniversite, ideolojik mahfil ve tercüme büroları etrafında dönüyordu. Bugün aynı problem ekran ışığında çoğaldı. Eskiden aydın olmak için hiç değilse birkaç kitapla boğuşmak, birkaç büyük meseleyle yaranılmak, birkaç kelimenin kökünü kazımak gerekirdi. Şimdi iki slogan, üç yabancı kavram, biraz yüz ifadesi, biraz öfke koreografisi, biraz da sosyal medya takipçisiyle insan kendini fikir adamı ilan edebiliyor. Fena hızlandık; ama düşünce biraz arkada kaldı, garibim nefes nefese.

Cemil Meriç bugün yaşasaydı, muhtemelen bu "görünürlük entelektüeli" tipini acımasızca deşerdi. Çünkü onun ölçüsü görünmek değil, yanmaktı. Fikir insanı önce içeriden yakmalıdır. Bir mesele insanın uykusunu kaçırmıyorsa, o mesele henüz zihne misafir değil, sadece dile uğramış bir yolcudur. Bugünün ekran aydını ise çoğu zaman meseleleri yaşamıyor; tüketiyor. Memleket meselesi tüketiyor, kriz tüketiyor, ahlâk tüketiyor, adalet tüketiyor, yoksulluk tüketiyor, din tüketiyor, laiklik tüketiyor, demokrasi tüketiyor. Her şeyi konuşuyor ama hiçbir şeyin ağırlığı yüzüne sinmiyor. Bu da düşüncenin en tehlikeli çürümesidir: Acı, yorum malzemesine dönüşür.

Meriç'in "münevver" dediği insan tipi bu manzaraya sığmaz. Çünkü münevverin ilk şartı mesuliyettir. Münevver, ekrana çıkınca çoğalan, yalnız kalınca küçülen insan değildir. Onun asıl büyüklüğü, görünmediği yerde belli olur. Masasında, defterinde, susuşunda, okuma disiplininde, kelimeye gösterdiği saygıda, kendi cehaletinden utanma kabiliyetinde ortaya çıkar. Münevver, fikri alkış toplamak için kullanmaz; hakikatin hakkını vermek için taşır. Bugünün hızlı kanaat pazarında bu tavır biraz eski moda görünebilir. Ama bazı eski şeyler eskidiği için değil, insan onlara yetişemediği için eski görünür. Edep de böyledir, irfan da, mesuliyet de.

Ekran aydınının en büyük sorunu, kendi sesine âşık olmasıdır. Kendi sesine âşık olan insan artık hakikati dinlemez. Konuşur, böler, etiketler, yargılar, teşhir eder, alkış bekler. Cemil Meriç'in aradığı düşünce adamı ise önce dinlemeyi bilirdi. Sadece karşısındaki insanı değil, tarihi, dili, geleneği, acıyı, mağlubiyeti, halkın derin suskunluğunu dinlemeyi... Çünkü düşünce, yalnızca konuşarak kurulmaz. Bazen iyi bir düşünce, uzun bir suskunluğun içinden çıkar. Bugün herkes konuştuğu için değil, kimse susmayı bilmediği için sağırlaştık. Gürültü çoğaldı; mana çekildi.

Bir başka sorun da uzmanlıkla münevverliğin karıştırılmasıdır. Bugünün dünyasında uzman çoktur; fakat münevver azdır. Uzman, dar bir alanı iyi bilebilir. Bu kıymetlidir. Fakat münevver, bilgiyi insanlık meselesine bağlayabilen kişidir. Hukuk biliyorsa adaleti düşünür. Ekonomi biliyorsa insan haysiyetini hesaba katar. Eğitim konuşuyorsa çocuğun ruhunu unutmaz. Din konuşuyorsa iktidarın sofrasına değil, vicdanın çıplaklığına bakar. Siyaset konuşuyorsa yalnız güç dengesini değil, ahlâkî bedeli de görür. Cemil Meriç'in dünyasında münevverlik, parçalanmış bilgi kırıntılarını büyük bir insanlık meselesi içinde tartabilme kudretidir.

Bugünün aydını çoğu zaman kampların memuru hâline geliyor. Sağ kendi ezberini, sol kendi ezberini, muhafazakâr kendi ezberini, seküler kendi ezberini, liberal kendi ezberini, milliyetçi kendi ezberini kutsuyor. Herkes kendi mahallesinin günahını saklıyor, karşı mahallenin günahını büyütüyor. Böyle bir ortamda

hakikat yetim kalıyor. Cemil Meriç'in asıl kıymeti burada yeniden beliriyor. O, insana kamp konforunu değil, düşünce huzursuzluğunu önerir. Münevver, kendi mahallesinin çürüğüne dokunmadan başkasının çürüğüne bağırın kişi değildir. Önce kendi evinin rutubetini koklayacak. Kendi cümlesinin kibrini görecektir. Kendi ezberinin pasını kazıyacak. Zor mu? Zor. Ama düşünce dediğin şey de zaten kolay lokma değildir.

Bugünün ekran düzeni, insanı kanaat üreticisine çevirdi. Her gün yeni bir olay, yeni bir öfke, yeni bir tartışma, yeni bir saflaşma... İnsanlar düşünmeden taraf oluyor, anlamadan hüküm veriyor, okumadan öfkeleniyor. Cemil Meriç'in münevveri bu hızın karşısına yavaşlığı koyar. Yavaşlık burada tembellik değildir; zihinsel namustur. Okumadan konuşmamak, bilmeden hüküm vermemek, anlamadan aşağılamamak, alkış için eğilmemek... Bunlar basit ahlâk maddeleri gibi görünür ama bir toplumun düşünce omurgası bu küçük namuslardan kurulur.

Bu yüzden mesele bugün hâlâ aynıdır: Aydın olmak mı, münevver kalmak mı? Aydın olmak, çoğu zaman bir statüye, bir pozisyona, bir kamusal etikete dönüşebilir. Münevver kalmak ise daha ağır bir şeydir. İnsan kendi karanlığıyla uğraşır. Kendi toplumuna kızarken onu sevmeyi, severken de onu eleştirmeyi öğrenir. Batı'yı okur ama kendi ülkesini aşağılamak için kullanmaz. Geleneği bilir ama bugünü boğmak için kullanmaz. İktidara mesafeli durur, kalabalığa da fazla güvenmez. Çünkü kalabalık alkışlarken de yanılabilir, yuhalarırken de.

Cemil Meriç'in bize bıraktığı miras, yalnız kitaplarında değil, tavrındadır. O tavır şunu söyler: Entelektüel, ışık satan adam değildir; karanlıkla boğuşan adamdır. Münevver, kendi çağının reklam panosuna dönüşmez; kendi çağının vicdan yarasına eğilir. Bugünün ihtiyacı da budur: daha fazla ekran aydını değil, daha çok hakikat ışığı. Daha çok görünen insan değil, daha derin gören insan. Daha çok konuşan değil, daha namuslu düşünen insan.

Filozof Kirpi: "Ekran aydını ışığı yüzüne tutar; münevver, ışığı yaranın içine indirir."